

*Arap müziğinin
kültür ikonu*
ÜMMÜ GÜLSÜM

NAMIK SİNAN TURAN

MODERN Orta Doğu üzerine yazılan eserlerde, siyasi tarih ve sosyo-ekonomik gelişmelerin yanında görmezden gelinemeyen

bir isimdir Ümmü Gülsüm. Bütün zamanların en büyük şarkıcılarından biri olmasının yanı sıra Arap halkları için unutulmaz bir portreye dönüşmesinin sebebi, emperyal ve kolonyal rejimlerin yapay sınırlar içinde tasarladığı Arap dünyasını, bütün dayatmalara rağmen, geleneğe dayalı müzik ve şiirle birleştirebilmesidir. Albert Hourani, 1930'larda yerel üsluptan uzaklaşarak İtalyan ve Fransız *café* müziğine yaklaşan Mısır'da, geleneksel tarzı izleyen Ümmü Gülsüm'ün, Şevki ve diğer şairlerin güfteleri ve kitle iletişim araçlarının katkısıyla Arap dünyasında şöhret kazandığını kaydeder.¹ Ilan Pappé ise 'geçmişle kurulan efsanevi bağ' olan Ümmü Gülsüm'ü dinleme alışkanlığının, bölge, sınıf, din ve cinsiyet ayrımı olmaksızın Orta Doğu'nun hayat pratiğinin ayrılmaz bir parçası hâline geldiğine işaret eder.² Modern Orta Doğu'nun son asırda yaşadığı entelektüel ve kültürel şekillenmede Ümmü Gülsüm'ün müzikal mirası, Arap kültürel uyanışı 'Nahda'nın müzikteki zirvesini oluşturur.

1904 yılında Dekahliye vilayetinde, yoksul bir imam olan Şeyh İbrahim es-Seyyid el-Baltacı ve Fatıma el-Melîcî'nin en küçük çocuğu olarak dünyaya gelen Ümmü Gülsüm'ü Arap müziğinin tartışmasız en büyük sesi konumuna taşıyan yeteneği, henüz çocuk yaşlarında keşfedilir. Babası ve ağabeyi Halid ile çevre köylerde erkek kıyafetleriyle katıldığı mevlidlerdeki performansı ve dinî repertuvara dayalı icraları, bu küçük kız çocuğunun yüksek yeteneğinin ilk pırıltılarını ortaya koyar.

Geleneksel bir eğitim sürecinden geçen ve erken yaşta hafız olan Ümmü Gülsüm'ün kaderi Kahire'de, seçkinlerin huzurunda verdiği konserlerle değişir. Dönemin önemli sanatkârlarından olan, aynı zamanda çok iyi bir eğitmen olan Şeyh Ebu'l-Ula Muhammed ile yollarının kesişmesi müzik birikimini ve geleneksel okuma üslubunu geliştirmesine büyük katkı sağlar. Kaside ve

edvar okumanın kaidelerini, kompozisyon ve icranın temellerini hocasından öğrenir. Böylelikle sesini daha iyi kontrol etme, esnekliğini arttırma, özellikle ses ile metin ve melodinin anlamı arasındaki uyuma [tevacuk] ulaşabilme yani virtüöz seviyesine çıkma konusunda büyük yol kateder.³ İcerasında öne çıkan güfteyi taksim etme, bestenin karmaşık melodik yerlerini doğaçlamalar yoluyla çeşitlendirme yeteneğinin gelişmesinde hocasının yanı sıra Ahmed Rami, Ahmed Şevki gibi önemli şairlerin ve Muhammed el-Kassabçı gibi büyük bestekârların etkisi inkar edilemez.

Güçlü şahsiyeti, saygın kamusal imajı; kariyerinin başından itibaren dinleyicisiyle kurduğu seviyeli bağın en belirgin unsurlarıdır. 1923'te Odeon firmasına ilk plağını okuduktan kısa bir süre sonra şöhreti artar ve plakları büyük satış oranlarına ulaşır. 1930'lu yıllara gelindiğinde Fethiye Ahmed, Münire el-Mehdiyye, Bedia Mesabni gibi kendinden önceki kuşakta isim yapmış sanatkârları çoktan geride bırakmış ve şöhreti bütün Levant bölgesine yayılmıştır. 1937'de Kahire Radyosuyla yaptığı sözleşme gereği her ayın ilk perşembesi milyonlara ulaşan canlı konserleri ve müzikal kariyerine nazaran mütevazı olan sinemadaki varlığı Ümmü Gülsüm'ü Arap kültürünün ikonlarından biri hâline dönüştürmüştür. Neyzen Tevfik 1930 yılındaki bir röportajında "Şark bana bir başka Ümmü Gülsüm daha yaratsın, ben elimi perdelerden çekeyim!" derken aslında daha o yıllarda sanatçının Doğu'da elde ettiği yüksek saygınlığa işaret etmekteydi. Nitekim dönemin Türk basınında ve musiki yayınlarında Ümmü Gülsüm, 'Şark Yıldızı' [Kevkebü'ş-Şark] olarak takdim edilecek ve benzersizliğine vurgu yapılacaktır.⁴

Ümmü Gülsüm'ün icrasında kişisel eğiliminin ilk andan itibaren geleneksel üslubu ihyaya yönelik olduğu görülür. 1932 yılında Kral Fuad'ın himayesinde Kahire'de toplanan Arap Müziği Kongresinde müzikte geleneksel olanın korunması ya da Arap müziğine, Avrupa müziğinin etkisiyle yeni unsurlar kazandırılması konusundaki tartışmaların tam ortasında yaptığı icrasıyla

‘tarab’ı, neo-klasikçi bir üslupla canlandırdığı açıkça görülüyordu.⁵ Arap müziğinde ‘tarab,’ müzikal duygulanımın kendisi ya da müziğin uyandırdığı sıradışı duygu, esrime ânı ya da estetik coşku olarak tanımlanabilir. 19. yüzyıl-da Avrupa ve Doğu müzik geleneklerini karşılaştıran Ahmed Faris eş-Şidyak, tarabı Doğuluların zihinsel, duygusal karakterinin bir parçası olarak tarif ediyor; Araplık ve Doğululuk meselesi üzerinden bakıldığında halkın özgün karakterinin yansıması olarak görüyordu. Bu anlayışa göre her halkın bir ruhu vardır, onun müziğini hissedip layıkıyla çalabilmek için bir icracı o ruhu özümsemelidir. Tarab üslubunda şarkı; melodi ve güftenin ahenkli bir ifadesidir.⁶

Tarabı neo-klasikçi bir anlayışla ihya etme misyonu üstlenen Ümmü Gülsüm’ün Mısır’da 1940’lardan itibaren belirginleşen seçimi, İslam’ın ve klasik Arap uygarlığının kültürel köklerinden beslenirken Arap müziğinin klasik formunun güfte ve müzikal anlamda ideal olanı yakalaması, onu çağdaş şarkıcılarla mukayese kabul etmez bir konuma kavuşturdu. Güfteyi taksim etmesi, serbest doğaçlamalar-daki olağanüstü yeteneği, şarkıcılığının en güçlü yönleriydi. Bir diğer önemli nokta ise Arapça telaffuzuydu. Kelimelerin anlaşılabilirliği ve dile hâkimiyeti kusursuzdu. Taha Hüseyin, “Onun Arapçayı mükemmel kullanmasından büyük zevk alıyorum” diyordu. Ona göre Ümmü Gülsüm’ün sanatı, şarkıcılıktaki yeteneğinin ötesinde bir kelime ve yorum sanatıydı. 8. yüzyılda yaşayan İbn Sureycî, iyi bir şarkıcı-dan beklenenlerden bahsederken iyi telaffuz ve Arapça hâl takılarının doğru kullanılmasına değinmekteydi. Ümmü Gülsüm, metni melodiye bağlayarak parlatırken dinleyici üzerinde sıradışı bir hâkimiyet kurabilmişti. Bütün bunlar onun müzikal ifadesini ve mesajını karşısındakine aktarabilmesinde en önemli noktalar.⁷

Mısır’ın toplumsal ve kültürel dönüşümlerinin izlerini Ümmü Gülsüm’ün müziği üzerinden okumak mümkündür. O, köklü ve zengin bir geçmişin kültürel taşıyıcılarından biri olarak kabul ediliyordu. İlk

yıllarda Muhammed el-Kassabcı ve Riyad el-Sunbatî gibi bestekârların eserleriyle Mısır müziği üzerindeki Pan-Osmanlı etkisini yok etmiş, Mısır üslubunun güçlenmesini sağlamıştı. 1920’lerin ve 1930’ların romantizminin başarısızlığı uğradığı, Mısırlı dinleyicilerin somut gerçekliği içeren eserlere ilgi gösterdiği 1940’lı yıllarda ise Zekeriya Ahmed ve Bayram et-Tunisî ortaklığına dayanan bir repertuvarla dinleyicisi üzerindeki güçlü etkisini sürdürebilmişti. Bu dönemde İngiliz işgaline karşı uyanan ulusal bilincin gelişiminde onun filmlerinde okuduğu vatanperver şarkılar çok etkiliydi. Üniversite gençliği, işçiler ve Mısır’ın bağımsızlığını talep edenlerin dilinde Ümmü Gülsüm şarkıları bağımsızlık manifestosu hâline gelmişti. Onun bu etkisi, 1952’de Krallığı devirerek Cumhuriyeti kuran yeni yönetimce de teslim edilecektir. Ümmü Gülsüm, Pan-Arabizm’in siyasi lideri Cemal Abdünnasır’ın dilinde artık ‘Mısır’ın Dördüncü Piramidi’dir. 1950’lerin ikinci yarısından 1967’ye kadar olan dönemde Mısır’ın liderliğinde günde gelen Arapların birleşme hayallerinin kültürel anlamdaki en önemli temsilcisi Ümmü Gülsüm’dür. O, şarkıları aracılığıyla Mısır lehçesini bütün Arap dünyasında tanınan bir lehçeye dönüştürerek politikacıların yapamadığı bir işi başarmış, milyonları radyo başında bir araya getirebilmiş, adeta ulusal bir kahramana dönüşmüştür.⁸ Orta Doğu tarihçisi Cleveland’in dediği gibi dönemin ruhunu temsil eden Ümmü Gülsüm, Arap ülkelerinde konser salonlarını dolduran ve radyo dinleyicisini büyüleyen bir kadındır.⁹

Sanatçının toplumsal misyonu ve müzikle kitle arasındaki ilişkinin niteliği açısından da Ümmü Gülsüm benzersiz bir fenomendir. 1967 Savaşında Mısır’ın yaşadığı ağır yenilgi karşısında üstlendiği tavır onu rakipsiz konumuna getirecektir. Konser ve plak gelirlerini bağışlaması, Mısır hükümetine yardım amacıyla uluslararası konserlerle ülkenin sarsılan itibarını güçlendirmesi onu Mısır’ın kültür elçisine dönüştürmüştür. O yıllarda konserlerinin gördüğü yoğun ilginin Kahire’deki Amerikan Büyükelçiliğinin

istihbarat raporlarına girmesi ve dış basında her ayın ilk perşembesi bütün Arap dünyasını büyüleyen ‘Diva’ olarak anılması müziğinin gücüyle ulaştığı mertebeye işaret etmektedir.¹⁰

Bir müzisyen olarak değerlendirildiğinde Ümmü Gülsüm’ün geleneksel okuma tekniklerini, *min el-meşayih* olarak nitelenen üslubu revize ederek bu üsluba yeniden hayat verdiği açıkça görülür. Okuduğu güftelerin Arap şiirinin klasik çağının ve modern çağın en iyi şairlerine ait olması, kaside formunun onun sanatını rahatça sergileyebilmesi yolunda sağladığı katkılar, kıraat alanındaki yüksek birikimi, *zahârif* denen geleneksel süslemeler-deki erişilmez düzeyi, onu yalnızca zamanının değil, bütün zamanların en büyük seslerinden biri konumuna taşımıştır. Dünya müziği konusunda yapılan çalışmalarda Ümmü Gülsüm için özel bir bölüm ayrılmasının arkasında gerçek bir ses virtüözü oluşu yatmaktadır. Riyad el-Sunbatî’nin neo-klasikçi kasideleri ya da Muhammed Abdülvehhab’ın büyük popülerite kazanan şarkılarının benzer şekilde dinleyici tarafından karşılık bulmasında icrasındaki yüksek nitelik başlıca nedendir.

Güftelerin vezniyle oynama konusundaki ustalığı bir başka tartışılacak yönüdür. 1950’lerde kendisiyle yapılan bir röportajda genç hananelere mutlaka şiir bilmeleri ve divan okumalarını tavsiye etmesi manidardır. Zira Arap müziğinde güfte merkezî bir konuma sahiptir. Melodik yapının zenginliğine dayalı Türk tarzı ‘tatrib’ ya da İtalyan *bel cantosu* karşısında Arap tarab üslubu, güftenin taksimine ve ustalıkla tonlanmasına dayalıdır. Ümmü Gülsüm güfteyi doğaçlama yoluyla anlamlandırırken, eserin ritmik kalıplarını dilediği gibi değiştirir, mısraları uzatıp kısaltır. Kıraat bilgisi sayesinde bir mısraı defalarca farklı biçimde okuyarak anlamını değiştirebilirdi. Şüphesiz bu durum onun Arap edebiyatı konusundaki derin bilgisiyle yakından ilgiliydi. Yüzyıllar öncesine ait metinleri günümüz insanının diline aktarabilme becerisi ona kimseyle kıyaslanamayacak bir statü sağlamıştı. Oliver Leaman’ın işaret ettiği gibi,

okuduğu bütün eserlere damgasını vurması ve besteciyi gölgede bırakması, son derece sıradan bir malzemeyi bile olağanüstü bir müzikal esere dönüştürebilme yeteneğindendi.¹

4 Şubat 1975 yılında vefatı, Mısır'da yalnızca cumhurbaşkanlarına uygulanan bir protokolle Kur'an okutularak kamuoyuna duyurulmuştur. Cenaze-sine dört buçuk milyonu aşkın insanın katıldığı Ümmü Gülsüm, 20. yüzyılın en büyük müzikal aktörlerinden biri olarak Arap toplumlarının kolektif

kültürel belleğinde canlılığını korumakta, efsanesi büyüyük geleceğe yönelmektedir. Hakkında yapılan akademik çalışmalar, sanatının yüceltil-diği biyografik eserler, sayısız belgesel ve son olarak ünlü yönetmen Shirin Neshat'ın "Looking for Oum Kulthum" [Ümmü Gülsüm'ü Ararken] adlı draması (2017) gibi ses getiren filmler, Ümmü Gülsüm'ün büyük bir sanatçı olarak güncelliğinin ve ölümsüzlüğünün göstergeleridir. ²

Aşağıdaki QR karekodu okutarak bu yazı ile ilgili bir müzik videosuna ulaşabilirsiniz.

NOTLAR

¹ Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples*, Massachusetts: Harvard University Press, 1991, s. 340.

² Ilan Pappé, *The Modern Middle East*, New York: Routledge Press, 2005, s. 166-167.

³ Ümmü Gülsüm'ün eğitimi klasik meşk geleneği içinde biçimlenmiştir. Odeon'a ilk plaklarını yaptığı yıllarda en-Necridi ile çalışan Ümmü Gülsüm, vokal esnekliğini ve yumuşaklığını geliştirdi. Babası ona ud çalıp müvassahat öğretmesi için Mahmud Rahmi ile anlaştı. Ayrıca bestekârlardan İbrahim el-Kabânî, Davud Hüsnî ve Muhammed el-Kassabci de ona ud ve kompozisyon dersi verdi (Virginia Danielson, *The Voice of Egypt: Umm Kulthum, Arabic Song, and Egyptian Society in the Twentieth Century*, Chicago: Chicago University Press, 1997, s. 56-57).

⁴ Ümmü Gülsüm'ün Türkiye'deki etkileri hakkında bkz. Murat Özyıldırım, *Arap ve Türk Musikisinin 20. Yüzyıldaki Birlikteliği*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2013, s. 108-132.

⁵ Israel J. Katz, *Henry George Farmer and the First International Congress of Arab Music (Cairo 1932)*, Leiden: Brill Academy Press, 2015, s. 184; Virginia Danielson, "Review of Musique Arabe: Le Congres du Caire de 1932", *Yearbook for Traditional Music* 26 (1932): 132-136; ayrıca bkz. Evrim Hikmet Ögüt, "Bir Modernleşme Projesi Olarak 1932 Kahire Arap Müziği Kongresi", *Müzik-Bilim Dergisi* 1 (2012): 37-43.

⁶ Arap müzik geleneği içinde tarab kültürü ve Ümmü Gülsüm'ün bu geleneğin taşıyıcılarından biri olarak rolüne dair ayrıntılı bir inceleme için A. J. Racy, *Making Music in the Arab World: The Culture and Artistry of Tarab*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 15-43.

⁷ Namık Sinan Turan, "Mısır'da Ulusun İnşasında Kimlik ve Kültürel Bir Aktarıcı Sembol Olarak Ümmü Gülsüm'ün Müzikal Mirası", *Uludağ Üniversitesi Devlet Konservatuvan Uluslararası Müzikte Performans Sempozyumu Tebliğ Kitabı*, ed. Gülay Göğüş

ve Ersan Varlı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2016, s. 34-35.

⁸ Virginia Danielson, "Performance, Political Identity, and Memory: Umm Kulthum and Gamal Abd al-Nasir", *Images of Enchantment: Visual and Performing Arts in the Middle East*, ed. Sharifa Zuhur, Cairo: The American University in Cairo Press, 1998, s. 103-122.

⁹ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004, s. 350.

¹⁰ Ümmü Gülsüm'ün bu misyonu ve Arap dünyasında bulunduğu karşılık hakkında bkz. Laura Lohman, *Umm Kulthum: Artistic Agency and the Shaping of an Arab Legend, 1967-2007*, Connecticut: Wesleyan University Press, 2010.

¹¹ Oliver Leaman, *İslam Estetiğine Giriş*, çev. Nuh Yılmaz, İstanbul: Küre Yayıncılık, 2012, s. 168.